

A pásztorkodás és juhászat tipológiája

E fejezet az erdélyi juhászat néprajzi szakirodalma alapján az erdélyi magyar és román juhászat típusait szándékszik bemutatni, azzal a céllal, hogy ezen típusok között elhelyezhessem a csíki juhászatot.

A juhtartás Erdély-szerte létalapja volt a paraszti háztartásoknak. A földművelő gazdaságban az ugar a juhtartással vált használhatóvá, ugyanis a juh legeltetése által irtotta a gyomot, trágyájával javította a talaj termőképességét, teje és húsa táplálékul, gyapja és bőre pedig öltözetül szolgált a népesség számára (K. Kovács 1968: 9). A juhtenyésztésnek a kétnyomásos rendszer mellett a természeti környezet is kedvezett, azáltal, hogy a juhokat nyáron az ugaron legeltették, biztosították a meredek domboldalak trágyázását (Ujvári 1993: 84).

A földrajzi adottságokhoz és népességhez igazodva a pásztorkodásnak különböző típusai jöttek létre, ezek közül az alapvető típusok a sivatagi, a sztyepei és az arktikus *nomadizmus*, a hegyi és a síkságok között létrejött transzhumansz, valamint a magashegyi nyaraltatás, más néven *havasi pásztorkodás* (Diószegi–Szabadfalvi 1987: 209).

Paládi-Kovács Attila a magyar nép pásztorkodását a honfoglalástól a 19. század elejéig mutatja be. Korszakonként tipologizálja a pásztorkodást: elkülöníti egymástól a nomadizmust, a transzhumanszot, a havasi állattartást és a pusztai pásztorkodást (Paládi-Kovács 1993a).

A pásztorkodás megnyilvánulási formáinak tipologizálása elsősorban a migrációs jelenségek alapján történt, a típusok különválasztásában pedig olyan kritériumokat vettek figyelembe, mint a legelő távolsága az állandó szállástól, a legelő elhelyezkedése, a vándorlás éves időszaka, ritmusa és a hajtás módja. Mindezek alapján *nomadizmust*, *transhumance*-ot és *Alpwirtschaft*ot különböztettek meg. (Szabadfalvi 1969: 45.)

A magyar néprajzi szakirodalomban hat nagy történeti-földrajzi típus került kidolgozásra. Ezek a következők: *nomadizmus*, *transhumance*, magashegyi, havasi pásztorkodás, a modern kapitalista legeltető állattartás, a növénytermesztést kiegészítő állattartás, valamint a növénytermesztés fölé rendelt állattartás (Szabó Á. T. 2002b: 47).

A román juhászat kutatásának kiemelkedő alakja, Nicolae Dunăre írja, hogy az első világháború előtti román szakirodalomban a pásztorkodásnak öt formáját különböztették meg: ezek a *nomád*, *félnomád*, *transzhumálós*, *penduláris* és *helyhez kötött* típusok voltak. Mivel ezek a fogalmak sokszor zavartkeltő módon hatottak, a két világháború között a pásztorkodás-tipológia állandó kutatás tárgyát képezte, amelynek köszönhetően három formát különítettek el egymástól: a *helyi pásztorkodást*, a *kaszálók régiójában folytatott pásztorkodást*, valamint a *transzhumálással összekötött* változatokat. (Dunăre 1964: 248–249.)

Földes László a juhászati építményeket véve alapul a Kárpát-medencében a juhászatnak négy, területileg is köthető típusát különböztette meg: a *havasi juhászatot*, a *kosarazó juhászatot*, az *alföldi rackatartást*, valamint a *merinótartást*. A szerző megjegyzi, hogy mindezek a típusok a balkáni övezetre is jellemzőek voltak (Földes 1957: 149–150).

A kutatók a juhtartás típusai mellett a juhtartási módokat is vizsgálták. Paládi-Kovács Attila a keleti palócok pásztorkodásáról írt könyvében az állatállomány tulajdonosának társadalmi rangja alapján különítette el a juhtartás három csoportját: a paraszti juhtartást, az uradalmak juhászatát és a pásztrok juhtartását (Paládi-Kovács 2010: 21).

Szabadfalvi József a tartásmódok különbségeinek vizsgálatát az állattenyésztés és pásztorkodás kutatásának egyik legfontosabb problémájának tartja. E két alapvető tenyésztési módhoz, a belterjes (intenzív) és külterjes (extenzív) állattenyésztéshez alapvetően más tenyésztési rendszer, technika, eszköz- és hagyományanyag kapcsolódik (Szabadfalvi 1970: 3).

Mivel más-más szemszögből vizsgálták a pásztorkodást, annak többféle osztályozását alakították ki, ezek közül az egyik a gazdasági és jogi körülmények alapján történő tipizálás. Eszerint megkülönböztetnek *egyéni pásztorkodást*, *pásztortársulást*, *pásztorvállalkozást*, valamint *csoportos pásztorkodást* (Dunăre 1964: 249).

A felsoroltakat figyelembe véve Nicolae Dunăre a pásztorkodás vizsgálatánál két főbb osztályozást, a szervezeti formát és a mozgásformát (mozgás célját) említi, amelyek alapján tovább tipizálható a román pásztorkodás. Szervezeti forma szerint elkülönít *hagyományos közösségi pásztorkodást*, *majorsági pásztorkodást*, *családi pásztorkodást*, *pásztortársulatokat* és *pásztorkodási vállalkozásokat* (Dunăre 1964: 250). A pásztorkodással kapcsolatos mozgás formái és tartalmi jegyei szerint Románia területén hét jelentősebb pásztorkodási formát különít el, ezek a következők: *földműves pásztorkodás eszténa és kosár nélkül*; *földműves pásztorkodás kosárral, de eszténa nélkül*; *földműves pásztorkodás kosárral és eszténaival*; *egyszerű penduláció*; *transhumance a szomszédos területekre*; *transhumance távoli területekre*. A *félnomád* és *nomád* pásztorkodás a Balkán-félszigeten élő aromának jellegzetes pásztorkodási formája (Dunăre 1964: 2509).

Traian Herseni, a Dimitrie Gusti-féle szociológiai iskola egyik képviselője, a lakhely és a legelő terület közötti távolságot figyelembe véve, öt típusú pásztorkodást különböztetett meg: a letelepült, helyhez kötött, a penduláris, a transzhumansz, a félnomád és a nomád pásztorkodást. Mindezek mellett gazdasági és jogi szempontból az arománoknál négy típust különített el: egyéni pásztorkodást, pásztortársulatot, pásztorvállalkozást és csoportos pásztorkodást. (Herseni 1941, 2002: 172.)

Romulus Vuia a romániai havasi pásztorkodásnak 13 formáját különböztette meg: a bányászati vegyes gazdaságú és hegyi pásztorkodást, a Vajdahunyad környéki helyi-gazdálkodó pásztorkodást, a havasi esztenagazdasággal rendelkező pásztorkodást, az érintkezéssel régiók esztenagazdaságra épülő pásztorkodását, a Sebes völgyi és a Zsil völgyi pásztorkodást, a szebeni hegység és a mokányok pásztorkodását, a Vrancea vidéki pásztorkodást, Észak-Nyugat-Moldva kaszálós övezeteinek pásztor-

kodását, a Kelemen-havasok, a Radnai-havasok, a máramarosi, a Nyugati-Kárpátok és a szocializmus korabeli pásztorkodását. (Vuia 1980: 181–203.)

Valer Butură az erdélyi pásztorkodásnak négy főbb típusát ismerteti: *a helyi pásztorkodást, az egyszerű pendulációs pásztorkodást, az összetett pendulációs pásztorkodást és a transzhumansz pásztorkodást* (Butură 1989: 223–253.)

Szabadfalvi József a *transzhumansz* rendszerű pásztorkodást alapvetően extenzív állattenyésztési formának nevezi, amelyet területileg elsősorban a Földközi-tenger medencéjéhez köt. A transzhumáló népek tavasszal és ősszel a középhegységekben, nyáron a magas helységekben, télen a síkságokon, folyóvölgyekben, tengerpartokon és a mezőgazdaságilag megművelt területeken legeltetnek (Szabadfalvi 1970: 5).

Földes László *transhumance* szakterminussal jelöli a pásztorkodásnak azt a románság körében is elterjedt alapformáját, ahol a szilárdan megtelepedett népesség állatait magashegyi és síkvidéki legelők évszakosan váltott kihasználásával, egész évben külterjesen tartja (Földes 1963: 232). A vándorpásztorkodás kisállatokon alapult, és formáját, éves rendjét, illetve gazdasági hasznát a juhtartás szabta meg (Földes 1963: 236).

Gyóni Mátyás a Balkán-félszigeten élő vlahokról írja, hogy azok vándorlásának terjedelmét a természeti, földrajzi adottságok mellett a történeti viszonyok, a háborúk, politikai államhatárok változásai is befolyásolták. A térben való elmozdulás általában májusban és szeptemberben történt. Tavasszal a pásztorközösségek nyájaikkal felvándoroltak a magas hegyekbe és ott legeltettek szeptemberig. Ezt követően két-négy hét alatt levonultak egy-egy folyóvölgybe, alföldre vagy tenger melletti síkságra, ahol nyájaiknak még a tél idején is biztosíthatták a legelőterületet. (Gyóni 1951: 339.)

A román pásztorok már májusban elindultak nyájaikkal a hegyekbe, vándorlásuk három hónapig tartott, ős közeledtével vonultak le ismét a Duna-deltába. Moldován Gergely a 20. század elején írt tanulmányában megjegyzi, hogy Erdélyben és Havasalföldön az ott élő román pásztorok a századelőn is ezt a pásztorkodási formát folytatták (Moldován 1906: 332).

Földes László a románok pásztorkodásáról jegyzi meg, hogy a téli legelőkre a nyájakat csak a férfi pásztorok kísérték el, nyáron azonban egész családok éltek fent az *esztenán*. Ezzel szemben más vidékeken a nők *esztenán* való tartózkodását a szokásjog tiltotta. (Földes 1982: 354.) Pozsony Ferenc háromszéki kutatásai is azt bizonyítják, hogy az adott régióban a nő meg sem közelíthette a havasi esztenát (Pozsony 1998: 30).

Az erdélyi magyar közösségekre a *transzhumáló*, magashegyi és kapitalista legeltetési módok nem jellemzőek, ugyanis Erdélyben a gazdálkodásban a növénytermesztésnek és az állattartásnak van nagy szerepe (Szabó Á. T. 2002b: 19). Szabadfalvi József is megjegyzi, hogy az erdélyi magyar pásztorkodás a románok pásztorkodásához viszonyítva kevesebb extenzív elemet őriz. A juhok pásztoraik felügyelete alatt tavasztól őszig tartózkodnak a havasi legelőkön, a telet pedig ereszes aklokban, fedett építményekben töltik. (Szabadfalvi 1970: 4.)

A csíki juhászatot eddig legteljesebben ismertető szerző, Vámszer Géza hangsúlyozza, hogy az erdélyi magyar juhászat lényegesen eltér a síkvidéki magyar pásztorkodástól, illetve a románság vándorpásztorkodásától, ugyanis az erdélyi magyarságnál a juhászatnak két táji típusa különül el egymástól: a dombvidékekre jellemző *kosarazó juhászat*, ez esetben a juhot főként trágyájáért tartják, valamint a *hegyvidéki juhászat*, amelyre a juhok tejének, gyapjának és húsának hasznosítása egyaránt jellemző (Vámszer 1962: 54).

Kalotaszegen a juhtartással járó legnagyobb haszon a trágyából származott. A kosarazás mint a juhtartó gazdák termőtalajának javítási módja leginkább a kisföldű gazdáknak kedvezett. Maga a művelet a gazdák juhainak számaránya szerint történt. (Kós 1947: 11–13.) A kosarazás Kelet-Európában sem a havasi, sem pedig az alföldi juhászatra nem volt jellemző. Ez azzal magyarázható, hogy az alföldi és a havasi legelők trágyázása nem volt szükségzerű. Ezzel szemben a középhegységi tájak soványabb talaja már megkövetelte a trágyázást. (Földes 1960: 443.) A *kosarazás* főként a juhokkal való földjavítást, természetes trágyázást jelentette (Szabadfalvi 1987: 197).

A 15–16. századi Erdélyben az állatok *szilaj* tartása volt jellemző (az állatokat télen és nyáron is a legelőn tartották), később a hegyvidéki juhászat esetében a *félszilaj* tartásmód terjedt el: tavasztól őszi a havasi legelőn, télen pedig istállóban, száraztakarmányon tartották a juhokat. Átmeneti időszaknak számított a néhány hétig tartó tavaszi és őszi legeltetés (Vámszer 1962: 57).

A Székelyföldön a természetes legelők bősége és a földművelésre alkalmas területek szűkössége tette jelentőssé a legeltető, extenzív állattartást (Földes 1987: 603). Erdély más tájegységeivel szemben a székelyföldi, és azon belül a csíki juhászat az eltérő ökológiai adottságok, földrajzi viszonyok miatt mutat eltérést. A zord időjárási viszonyok Csíkban nem teszik lehetővé a téli, de még a tél végi - kora tavaszi legeltetést sem, így a juhok extenzív tartása itt kevesebb ideig tart. Csíkmadarasi kutatásaim során a juhtartás kettős formáját figyelhettem meg. A juhtartó gazdák állataikat Szent György napján, illetve az azt megelőző/követő napokban adják számba az azokért felelősséget vállaló *bács*nak. Az összegyűjtést követően a fogadott pásztorok előbb a falu határában kialakított ideiglenes szálláshelyre, majd a havasi esztenára hajtják a juhokat, ahol egészen Szent Mihály napjáig tartózkodnak. A hegyi legelőről visszatérnek a kaszálók övezetébe, ahol november végéig, általában Katalin napjáig legeltetnek. A faluba visszatérve kerül sor az *őszi juhelhányásra*, amikor a gazdák visszakapják állataikat. A téli időszak idején a juhtartó gazdák négy hónapon át istállóban takarmányozzák állataikat, majd tavasszal újra számba adják azokat a felelős pásztornak.

A teljes juhászév idején az állatokra való odafigyelés megfelelő számú és foglalkozás személyt igényel. A juhászok évszázados múltra visszatekintő foglalkozásstruktúrát tartanak fenn. A továbbiakban a juhászoknak ezt a hagyományos, de ugyanakkor változásoktól sem mentes foglalkozási rendszerét mutatom be.